

1. Bevezetés. Történelmi párhuzamok

2022. szeptember 3-án Ferenc pápa azonnali hatállyal visszavonta a római székhelyű Szuverén Máltai Lovagrend vezetőinek megbízatását, és ideiglenes testületet nevezett ki az intézmény élére, ezzel szentszéki hatáskör alá helyezve a legrégebben, folyamatosan működő kereszties lovagrendet.¹ A katolikus egyház fő törvényerejű rendelkezése szerint a Szuverén Jeruzsálemi, Rodoszi és Máltai Szent János Katonai és Ispótyalos Rend jelenlegi vezetőinek megbízatása megszűnt, feloszlott a rendet vezető testület, amelynek helyét a Ferenc pápa által kinevezett ideiglenes tanács vette át, amelynek feladata a 2023. január 25-ére – Szent Pál napjára – kitűzött rendkívüli Generális Káptalan előkészítése volt a rendi alkotmány módosítása céljából. A pápai dekrétum egyben leszögezte a rendnek a Szentszékkal szembeni alárendeltségét is. A kitűzött napon a John Dunlap nagymester, valamint a Ferenc pápa által delegált Silvano Tomasi érsek vezetésével a Generális Káptalan Rómában a pápai akarattal egyezően összehívták, és elfogadták az új alkotmányt. A rend honlapja szűkszavúan tudósított az alkalomról, Hangsúlyozta Ferenc pápa elismerő szavait és a szervezetre adott áldását. A módosított létesítő okiratról csupán annyit közölt, hogy a Generális Káptalan ettől kezdve legalább minden hatodik évben ülészik.²

A rendnek a világban 42 ezer munkatársa van, 80 ezer önkéntest foglalkoztatnak, több százezer embert tudnak megmozgatni egészségügyi vészhelyzetekben, a különböző országokban húsz kórházat tartanak fenn, segélykonyháikon évente hatmillió tál ételt osztanak ki, jelentős ingatlanulajdonnal, valamint adománybevételel rendelkeznek. Utóbbiból Olaszországban 2018-ban 42 millió

Falus Orsolya

Keresztes lovagrendek mint középkori „NGO”-k Jogtörténelmi tanulságok

euró érkezett a rend kasszáiba. A lovagrendben 2016-ban súlyos ellentétek kerültek felszínre, amelyek a szervezetet kilenc éven át vezető Matthew Festing nagymester lemondásához vezettek.

A pápa ezt követően vizsgálóbizottságot állított fel a helyzet kivizsgálása céljából. A háttérben húzódtak a Mianmarban történtek is, amikor a természeti csapás helyszínén a máltaiak több tízezer fogamzásgátlót osztottak szét a lakosság körében. A nagymester az akkori nagykancellár Albert von Boeselagert tette felelőssé, aki viszont a pápától kért ellenlépéseket. A pápa 2017-ben először Angelo Becciut, majd a korábban már említett Silvano Tomasi érseket rendelte a rend mellé rendkívüli delegátusként.⁴ A lovagrend szuverenitására hivatkozva több alkalommal is szembeszegült a Vatikánnal, többek között a lovagrend vezetőinek kinevezése, valamint a tagfelvételi eljárás szabályozása kérdésében is. A lovagrendet a média az utóbbi években azzal vádolta, hogy szakítva alapításkori céljával, „NGO-vá vált” az utóbbi években.⁵

A máltaiakéhoz fogható skandalum kereszties lovagrenddel utoljára 1307. október 13-án, pénteken esett meg, amikor Guillaume de Paris pápai inkvizítor parancsára,

Ferenc pápa fogadja az azóta lemondott nagymestert 2016. június 23-án, Keresztelő Szent János tünnepeének előestéjén³

de valójában IV. Szép Fülöp francia király (1285–1314) nyomására a Francia Királyságban egyetlen éjszakán le tartóztatták valamennyi templomos lovagot. Krisztus tagadásával, bálványimádással, valamint szodómiával vádolták őket.

A pápa, V. Kelemen (1305–1314), aki az intézkedést el-
tűzöttnek találta, 1311-ben összehívott ugyan egy zsinatot a franciaországi Vienne-be, azonban a tanácskozást Szép Fülöp hadseregének gyűrűjében tartották, így a döntés előre látható volt. A zsinat döntését a pápa a *Vox in excelso*, illetve később az *Ad providam* kezdetű bulláiban összegezte. Az első bizonyítékok hiányában felmentette a rendet, de kimondta, hogy az nem folytathatja tovább a tevékenységét: „[...] a fentnevezett templomos rendet szívből jövő keserőséggel és bánattal feloszlatjuk, alkotmányát megszüntetjük, a szent zsinat egyetértésével örökös tilalom alá vonjuk.”⁶ A második viszont azt hangsúlyozta, hogy nem alkalmazható a kollektív bűnösség elve, tehát minden egyes lovag ügyét egyedileg kell kivizsgálni, és csak a bűnösöket szabad büntetni. Ugyanez a bulla a johannitáknak rendelte átadni a templomosok javait. A dicstelen per végső felvonásaként a templomosok utolsó nagymesterét, Jacques de Molay-t máglyán égették meg, 1314. március 18-án.⁷ A király, aki a rendnek hatalmas összeggel tartozott, már a letartóztatások napján elrendelte a saját adósságlevelei megsemmisítését.⁸

A két keresztes lovagrend sorsának párhuzama szembeötlő: gyors emelkedés, a Szentszék és a korabeli hatalmak erkölcsi és vagyoni támogatása, vagyongyarapodás és szuverenitás, majd bukás, méghozzá világraszóló nyilvánosság mellett.

2. Keresztes lovagrendek

A középkor legsajátosabb intézményei, a lovagrendek tagjai, szerzetesi szabályok alapján élő világi lovagok voltak. Az evangéliumi tanítás egyértelműen elítéli az erőszakot, azonban a lovagrendek esetében úgy tűnik, mintha az Egyház az erőszakot szentesítené. Tisztázni szükséges tehát, hogy a lovagrendek tagjai nem szerzetesek voltak, akik engedélyt kaptak a hadakozásra és a vérontásra, hanem olyan világi harcosok, akik a hadakozáson kívüli életvitelüket szerzetesi regula alapján folytatták.

A szerzetesrendek által megindított karitatív tevékenység folytatói a 11. századtól kezdődően azok a lovagrendek lettek, amelyek célul tűzték ki a betegek ápolását, a szegények gondozását. Ezek voltak az ispotályos rendek, amelyek gyökerei az ispotályos testvérületek (*confraternitas*) szervezetéből nőttek ki. A testvérületek azonban éppen a kolostorok laikus intézményéből (*fratres conversi*) fejlődtek önálló együttélési formává. A világi lovagoktól, a *bellatorestól*, a keresztes lovagok rendjéig hosszú út vezetett. Valószínűleg az egyháznak az Isten békéje, a „*pax Dei*”, „*treuga Dei*” biztosítására tett törekvéseivel összefüggésben, az egyház által támogatott testvérületek, *confraternitások* voltak a mozgalom kiindulópontjai.¹⁰

A templomosok kivégzése⁹

Az egyház által támogatott szentföldi zarándoklatok útját ugyanis védelmezni kellett, és ezt a feladatot olyan világi testvérületek vállalták magukra, amelyek erre a célra már a 11. század elején létrejöttek. Az ilyen *confraternitásokból* később kialakult lovagrendek tagjai szerzetesi fogadalmat tettek, amelyben engedelmességet, szegénységet és szüzességet

fogadtak. Természetesen ez alól is van kivétel, ugyanis a Parmában, a 13. században alapított Krisztus lovagsága tagjai nem tettek szüzességi fogadalmat, valamint a spanyol Santiago Rend tagjai közé házasságrendet is felvett, akiktől annyit követelt meg a regulájuk, hogy házasságuk megtartása mellett tartózkodjanak a testi kapcsolattól.¹¹

Ezeket a testvérületeket a közös cél tartotta össze: biztonságos útviszonyokat, valamint szállást és ellátást biztosítani a zarándokoknak. Az ilyen lovagrendek közül emelkedtek ki azok, akiknek tevékenységi köre a megbetegedett utazók ápolásával is kiegészült. Őket nevezzük ispotályosoknak, azaz betegápoló rendeknek.

Ennek az új közösségi formának a jellemzője a szemlélődő élet (*vita contemplativa*) élő szerzetesrendektől eltérően a tevékeny élet (*vita activa*) és az annak keretein belül elérni szándékozott éltszentség. Életmódjuk és ordójuk ennek megfelelően eltért a szerzetesek és kanonokok rendjeitől. Nem vállalhatták a leélendő élet helye állandóságának elvét sem (*stabilitas loci*), hiszen harcos életmódjuk állandó mobilitásra készítette őket. A legfontosabb különbség azonban, amely az addigra már kialakult szerzetesi közösségektől megkülönböztette az új keresztes lovagrendeket, az volt, hogy szigorú rendi hierarchiában éltek a lovagok, szemben az egyenrangú szerzetes barátokkal. A lovagrendekben a rendi státusz három formáját

alakították ki: lovagok (*militēs*), szolgáló testvérek (*servientes*) és a felszentelt papok vagy káplánok (*presbyteri* vagy *capellani*). A szolgáló testvérek csoportját nehéz megkülönböztetni a fizetett szolgálóktól, akik azonban nem tartoztak a rend saját joghatósága, *iurisdictio*ja alá.¹²

A lovagrendeket az is megkülönböztette a szerzetesiektől, hogy nem fogadtak el a hívektől gyermekoblációt – gyermekfelajánlást – sőt, a noviciátus – jelölti – intézményt is csak erősen korlátozott formában működtették.¹³ A Szentföldön ugyanis igen gyakran szenvedtek jelentős emberveszteségeket, amelyet rövid időn belül kellett pótolniuk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a rendek és közülük elsősorban is az ispotályosok, rendházaikba nem fogadtak volna be árva gyermekeket. A johanniták például sok helyen neveltek árvákat, azonban nem az utánpótlás volt ezzel a küldetésük, hiszen közülük éppen olyan arányban kerültek ki rendtagok, mint a kívülről jelentkezők közül. Ennek oka azonban részben vagyoni volt: a rendbe belépő új tag, avagy családja adományokat adott a rendház számára, amelyet természetesen árva gyermek esetében nem is remélhettek.

A lovagrendekhez lazább kötélekkel kapcsolódtak az adományozók, a *donatusok* is.¹⁵ Nem egyszerű feladat megkülönböztetni egymástól az egyszeri adományt tevő *donatust* a *confratertől*. Az bizonyos azonban, hogy a *confrater*ek – a *donatusokkal* ellentétben – engedelmességi fogadalmat tettek, ezért jogosulttá váltak például arra is, hogy a rendtagokkal együtt étkezhessenek. Azt is tudjuk, hogy *confrater* nemcsak világi személy lehetett, hanem

másik szerzetesi közösség tagja is. Így fordulhatott elő 1358-ban az is, hogy magyar johanniták egy bencés szerzetest vettek fel *confrateri* státusba.¹⁶ A *confraterség* jogintézménye a lovagrendek újításainak fontos eleme volt, és előrevetítette a nonprofit szervezetek (NGO-k) „pártoló tagságának” lehetőségét a vagyongyűjtés, valamint a szervezet erejének, támogatottságának növelése céljából.¹⁷

A lovagrendek működését a szigorú hierarchia szabályai határozták meg, szervezeti felépítésük hasonló volt a mai társadalmi szervezetekéhez, amennyiben szintén elkülönült szervezettel és vagyonnal rendelkeztek, így *quasi* jogi személyként működtek.

3. A lovagrendek működéséből levonható jogtörténelmi tanulságok

3.1. A lovagrendeknek juttatott támogatások formái

A 10–14. századi Magyarországon a betegek gyógyítását, a munkaképtelenek ápolását, gondozását a keresztény egyháznak különböző szervezetei végezték, így a kereszties lovagrendek is. Az Árpád-kor évszázadaiban több ilyen betegápoló kereszties lovagrend működött országunk területén: a lazariták (*Fratres S. Lazari de Jerusalem*),¹⁸ a templomosok (*Fratres Militae Templi*),²⁰ a johanniták (*Ordo Equitum Hospitaliensium Sancti Joannis de Jerusalem*),²¹ az antoniták (*Hospitalarii S. Antonii*),²² a ste-

A Johannita (ma Szuverén Jeruzsálemi, Rodoszi és Máltai Szent János Katonai és Ispotályos) Rend első anyaháza Jeruzsálemben¹⁴

A betániai sír, ahonnét Szent Lázár feltámadt¹⁹

faniták (*Cruciferi Sancti Stephani Regis*),²³ rövid ideig a német lovagok (*Ordo Theutonicorum*),²⁴ valamint az utolsó Árpád-házi uralkodó idejétől kezdődően a Szentlélek lovagrend (*Ordo Hospitalarius SS. Spiritus*).²⁵

Mivel a lovagok a rendbe történő belépésük alkalmával letették a szegénység, a szüzesség és az engedelmesség hármasszerzetesi fogadalmát, saját vagyont nem gyűjthettek. A rendek vagyonukat a szervezetük fenntartására, terjeszkedésére, valamint a közhasznú cél megvalósítására fordították, tehát nonprofit jellegű, vagyis nem nyereségközpontú szervezetekként működtek. A legnagyobb támogatóik a mindenkor uralkodók voltak. Ebben az időszakban az államhatalmat a király gyakorolta közvetlenül és személyesen. Ő hozta a törvényt, előbb kizárólagosan, majd a 13. századtól kezdődően a serviensek meghallgatásával. A király magánvagyonára és az államvagyonra nem különültek el egymástól. Magánbirtokai, valamint a *ius regale* (királyi jog) alapján őt megillető jövedelmei – vám, vásár, bányajog, nemesérc-monopólium, pénzverés, sójövedelem – mind közös kezelés alatt álltak.²⁶ A király ebben a korban még kizárólag olyan birtokot adományozott, amely akár eredetileg királyi birtok volt, akár visszazállt a királyra, de ténylegesen az uralkodó kezében volt (*donatio de manubis regiis*). A királyi adomány az az ajándék, amelyet a király a Szent Koronára törvényesen háramlott jószágokból a szolgálatért jutalmul ad.²⁷

Ez az adomány tehát nem a mai értelemben vett jótékonyosság az uralkodó részéről, hanem lovagi kötelezettség a jó szolgálat megjutalmazására, másrésztől politikai döntés, amellyel a király az adományost magához kapcsolja, hogy hűségét biztosítsa, továbbá, hogy háború esetén az lovagi fegyverzettel szálljon hadba a király oldalán és zászlaja alatt. Ez a magyarázata annak, hogy a keresztes lovagrendek – közülük is elsősorban a királyhű és kitűnő katonák, a johanniták és a templomosok – minden csatában az uralkodó oldalán harcoltak és őt a keresztes hadjáratba is elkísérték.

Az egyházat, a főpapot, a káptalant és a konventet az alapításkor a király látta el földbirtokkal és szolgálónéppel, továbbá meghatározta jogállását és bevételeit is.²⁸ Az egyházi szervezeteket a későbbi működésük során a király, magasabb egyházi méltóságok, a belépő tagok és magánszemélyek egyaránt támogathatták adományaikkal. Az adományozás oka volt az is, hogy az egyház a szervezetei részére adományt tevők, valamint a keresztes hadjáratokat anyagilag támogatók javára alkalmazta az érdemszerzés tanát. A középkori keresztény hitte, hogy jó cselekedetei révén érdemeket szerez Isten előtt, és ezek segítenek az isteni büntetés elhárításában és az örök boldogság elnyerésében.

Az adományok lehettek egyösszegűek vagy évenkéntiek, pénzbeliek, birtok- vagy egyéb ingóadományok. Ellentéttelezéseként a konvent imádkozott és miséket tartott az adományozók, illetve családjuk egészségéért, lelki üdvéért. Sokakat közülük a rend temetőjében helyezték halála után végső nyugalomra. A támogatók másik csoportját a csatlakozott tagok, a *confrater*ek alkották, akik rendszerint életük során egyetlen nagyobb adományt juttattak a lovagrend részére, méghozzá abból a célból, hogy

kívánságuk szerint, azonban legkésőbb halálukban a rend tagjaivá válhassanak. Nevüket az adomány nagyságával együtt a *Liber confratrum*ban rögzítették. A *confraternitas* jogintézménye a lovagrendek újításainak fontos eleme volt, és előrevetítette a nonprofit szervezetek „pártoló tagságának” lehetőségét a vagyongyűjtés, valamint a szervezet erejének, támogatottságának növelése céljából.²⁹

A betegápoló keresztes lovagrendek ezért a tevékenységükért az (állam)hatalom gyakorlójától kedvezményekben, mentességekben (*exemptio*) is részesültek. Ezek a kiváltságok egyrészt a királytól, másrészt az egyházi hatalmat gyakorló pápától származhattak. Az utóbb méltatlannak bizonyult Német Lovagrend például 1222-ben a szabad, vámmentes sószállítás engedélyét kapta II. András (1205–1235) királytól, további adományként pedig néhány kárpáti sóbányát. A szállításhoz ezen felül ellenőrzési jogot nyertek az Olt és a Maros vízi révekre, illetve sajkákra. Jobbágyaik vámfizetés nélkül járhattak a székely és az oláh földeken.³⁰

A lovagrendek közvetlenül a pápa joghatósága alatt álltak. Ez nem jelentette természetesen azt, hogy a pápa irányította volna ezeket a szervezeteket. Időről-időre beleszólt ugyan a nagymester megválasztásába, vagy javaslatokat tett a rendi szabályzatok vonatkozásában, estenként kibocsátott egy-egy állásfoglalást is, *decretalis* formájában. A pápai támogatás azt jelentette, hogy a lovagrendek *preceptóriumait* mentesítette az egyházi tizedfizetés kötelezettsége alól. A kezdetben teljes körű tizedfizetés alóli mentességet a 12. század közepén IV. Adorján pápa (1154–1159) a *labores* és a *novalia* tizedekre korlátozta. Az előbbi azon birtokok tizedét jelentette, ahol a lovagrend tagjai maguk termeltek, míg az utóbbi a termelésbe újonnan bevont, frissen feltört mezőgazdasági területek terményeinek tizedére vonatkozott. A „jogász pápáként” is emlegetett III. Sándor pápa (1159–1181) ezt a korlátozást később feloldotta. Az 1123. évi lateráni zsinaton a 19. kánon keretében III. Ince pápa (1198–1216) kezdeményezésére a korlátozást ismét bevezették, de azzal, hogy a *labores* alóli tizedmentesség kizárólag az 1215 előtt megszerzett földekre vonatkozik.³¹ A *novalia*-kedvezmény a mai „zöldmezős” beruházások világi adókedvezményeiben nyert új értelmet, de a civil szervezetek adókedvezményei is emlékeztetnek a keresztes lovagrendeknek az egyházi adó alóli teljes vagy részleges mentességére.³²

3.2. A lovagrendek közhasznú tevékenysége

A keresztes lovagrendek között voltak olyanok, amelyek az egészségügyi jellegű közszolgáltatáson túlmenően egyéb közhasznú tevékenységet is folytattak. Míg a lazarita rendet kezdetben kifejezetten a leprások gondozására, az antonita rendet az anyarozsmérgezésben szenvedők gyógyítására, a Szentlélek rendet pedig ispotályok fenntartása céljából alapították, a másik három betegápoló keresztes lovagrend nem kizárólagosan foglalkozott ápolási tevékenységgel.³³

A templomosok, a johanniták, a stefaniták és a német lovagok kitűnő katonák is voltak, tehát – mai kifejezés-

sel élve – részt vettek a közbiztonság megteremtésében és a honvédelemben is. A nemzetközi utánpótlással, kiterjedt szervezettel, nagy létszámmal nem rendelkező, hazai alapítású Szent István lovagrendnek ez is lett a veszte: a mohácsi csatában elesett valamennyi tagja. A harcban magukat kitüntető lovagrendek politikai tekintélyt szereztek azzal, hogy az uralkodó mellett harcoltak hadjáratok idején, és a tatárjárás alatt a királyi család védelméről is gondoskodtak.³⁴

Legalább ekkora politikai erőt jelentett a hiteles helyek (*locus credibilis authenticus*) létrehozása és működtetése a johannita és a stefanita rend konventjei esetében. Ennek során közhasznúságuk abban jelentkezett, hogy a jogügyletek írásba foglalásával az ingatlanforgalom biztonságát alapozták meg, valamint a peres eljárásokban hitelesen tanúsították a perbeli bizonyítási cselekményeket. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a hiteles helyi tevékenységgel az oklevelek után szedett taksák révén további jövedelemhez is jutottak lovagrendek. Itt szükséges megemlítenünk, hogy a templomosok rendje a közhasznú, nonprofit tevékenységeken túlmenően elsősorban for-profit, nyereségorientált szervezetnek bizonyult. Tekintélyük egészen addig növekedett, amíg IV. Fülöp francia királynak kölcsönöztek. Amikor azonban a „kihelyezés” időszaka után a kölcsönöket a kamatokkal együtt visszakövetelték volna a francia uralkodótól, kegyvesztetté váltak. Hatalmas vagyonuk lett koncepciós perük és megszüntetésük okozója. Hasonló problémák merültek fel a Német Lovagrend esetében is, akik II. András király engedélye nélkül saját pénzt verettek Erdélyben, a Barcaságban, és a királyi hatalom ellenében önálló állam megalapítására törekedtek.³⁵

Minél többféle közhasznú tevékenységet végzett egy betegápoló keresztes lovagrend, annál hasznosabbnak bizonyult az (állam)hatalom számára. A keresztes lovagrendek közül nyilvánvalóan azok rendelkeztek a legnagyobb befolyással, azok kapták a legtöbb adományt és mentességet, amelyeknek a működése hasznos volt az uralkodó számára. Mivel az egészségügy, a gyógyítás, az ápolás ebben az időszakban még nem volt közszükséglet, a legelismertebb közhasznú tevékenység a katonai – honvédelmi–közbiztonsági –, illetve a hiteles helyi aktivitás voltak. Ennek megfelelően a johannita, a templomos és a stefanita lovagrendek tekintélye volt a legnagyobb az Árpád-kori Magyarországon. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a johanniták és a templomosok magyarországi rendtartományaira, valamint a stefanitákra is rábízták 1222-ben az Aranybulla egy-egy másolati példányának őrzését,³⁶ míg a méltatlanná vált Német Lovagrendet a király meg sem említette.

3.3. Visszaélések

A közhasznú tevékenységek ellátása során a szervezeteik részére biztosított kedvezmények igénybevétele során a középkori keresztes lovagrendek is követtek el visszaéléseket. Luther Márton 95 tétele, amely a reformációt elindította, a búcsúcédulák, a pénzen vett üdvösség elleni nyílt hadüzenet volt:

„27. Emberi balgaságot hirdetnek, amikor azt mondják, hogy mihelyt a ládába dobott pénz megcsörren, a lélek azonnal a mennybe száll. [...] 32. Örök büntetést kapnak tanítóikkal együtt, akik a búcsúcédulákkal biztonságban hiszik magukat az üdvösségük dolgában.”³⁷

Az antonita rend például attól sem riadt vissza, hogy nyomtatott búcsúcédulák hamisításával tegyen szert még nagyobb vagyonra.³⁸ Az 1505–1506. évekből négy ilyen dokumentum maradt fenn, amelyeket a Magyar Nemzeti Levéltárban őriznek.³⁹

A középkori magyar lovagi jogtörténet kétségkívül egyik legnagyobb botrányköve a Német (Teuton) Lovagrend dicstelen szereplése volt. A Szentföldet elhagyni kényszerülő lovagrendet II. András király abban a reményben telepítette le Erdélyben, hogy a királyság határvidékét a kunok támadásaival szemben védelmezzék, továbbá, hogy a királyi hatalmát a Balkánon megerősítsék.⁴⁰ II. András és a Német Lovagrend kapcsolatának megromlása a király 1222. május 7-én írt okleveléből egyértelműen kiolvasható. Az oklevél szövege szerint a király ismét a Német Lovagrendnek adományozta a Barcaságot, amelyet korábban a lovagok provokatív magatartása miatt dühében tőlük visszavett.⁴¹ Az 1222-es oklevél azt is egyértelműen megtiltotta a lovagoknak, hogy saját pénzt verjenek a Barcaságban, ahogyan azt korábban tették. A lilienfeldi, kerci és egeresi ciszterci apátok 1225-ös jelentése szerint azonban a Német Lovagrend valóban saját pénzt bocsátott ki a Barcaságban, megsértve ezzel a királyi szuverenitást (*iura regalia essentialia*).⁴² Imázsának romlásához a Német Lovagrend egyházpolitikája is hozzájárult: 1222-ben arra kérték ugyanis a pápát, hogy vonja ki a Barcaságot az erdélyi püspök joghatósága alól. 1223. december 12-én III. Honoriusz (cc. 1150–1227) pápa ezért megbízta az egri püspököt, hogy nevezzen ki egy esperest, aki irányítja a Német Lovagrenddel kapcsolatos helyi egyházi ügyeket mindaddig, amíg a szóban forgó területnek saját püspöke lesz. A király haragjától tartva a lovagok a pápát arra is megkérték, hogy vegye Szent Péter tulajdonába (*in ius et proprietatem Beati Petri*) a Barcaságot és a kunoktól meghódított területeket, amelynek III. Honoriusz 1224. április 30-i dekrétumával eleget is tett.⁴³ A Német Lovagrend a Barcaságban minden kétséget kizáróan önálló állam megteremtésére törekedett, amelyet II. András végül 1225-ben megakadályozott, amikor fegyverrel üzte ki őket a Magyar Királyság területéről.⁴⁴ A Szentszék mégsem folyamodott a kiátkozás szankciójának alkalmazásához a királlyal szemben, inkább több alkalommal is megkísérelt békés eszközökkel hatni II. Andrásra és utódaira annak érdekében, hogy a területet adják vissza a lovagoknak – azonban sikertelenül. Az 1225. szeptember 1-jén kelt pápai oklevél szerint olyannak tartották ekkor a Német Lovagrendet Magyarországon „mint tűz az ölben, egér a tarisnyában, kígyó a kebelben” (*„ignis in sinu, mus in pera, et serpens in gremio”*).⁴⁵ Ez a megfogalmazás arra utalt, hogy a lovagokat a kereszténység ellenségének tekintették, minden bizonnyal lovagrendhez méltatlan, pénzre és hatalomra törekvő magatartásukért. A német lovagok végül mégis megvalósították államalapítási terveiket, és szuverén államszervezetet alakítottak.

tak ki a Baltikum területén, rettegésben tartva Lengyelországot és Litvániát.

A lengyel–litván egyesített haderő 1410. július 15-én a grünwaldi csatában fordult szembe az önálló államot alapító, nagytrórő lovagrenddel.⁴⁷ A hatalmát és tekintélyét veszített szervezet 1929-re kolduló renddé alakult. Az utolsó lovag halálával megszűnt a rend lovagi ága, de a nagymester, tanácsa hozzájárulásával, továbbra is elfogadhat világi társtagokat, *confratereket*. A rend tehát túlélte területeinek és jövedelmeinek drasztikus megcsappanását.⁴⁸

4. Tanulságok

A közhasznú tevékenységek, valamint a szervezetük kialakításának jellege határozta meg azt, hogy melyik betegápoló keresztes lovagrend lett a társadalmi változások túlélője, melyik működik közülük megszakítás nélkül egészen napjainkig. A tanulmányban említett valamennyi lovagrend jelenleg is működik, azonban ezek közül csupán egyetlen szervezet működése folyamatos. A többi szervezet a középkor évszázadai során megszűnt, méghozzá különböző – a szervezetükből és a tevékenységükből eredő – okok miatt.

A templomosok rejtélye a mai napig is izgalmas téma még a hétköznapi ember számára is. Évente jelennek meg a róluk szóló ismeretterjesztő könyvek, cikkek, tanulmányok. A templomosok elsősorban nem közhasznú cél érdekében működtek és alakították ki a rendszerüket. Ők banki tevékenységükkel, befektetéseikkel elsősorban nem a szegények, a rászorulókat támogatására, hanem a profitmaximalizálásra törekedtek. Szervezetük és szemléletük korukat jóval megelőzte, vagyoni, katonai és szervezeti erejük az uralkodók és a pápa aggodalmát, majd irigységét és ellenszenvét is kivívták. Szép Fülöp a pápával szövetkezve ezért megszabadult a veszélyesnek tartott szervezettől. Hasonlóképpen járt a független állam létrehozására törekvő Német Lovagrend is, amelyet II. András fegyverrel kergetett ki a Magyar Királyság területéről, azonban később, a Baltikumban mégis sikerült erőszakkal megvalósítaniuk államalapítási tervüket.

A lazariták, az antoniták és a Szentlélek rendje elsősorban valóban a betegek, munkaképtelenek gyógyításával, ápolásával és gondozásával foglalkozott. Vagyoni és politikai erejük ezért korlátozottabb volt, hiszen sem honvédő-közbiztonsági harci tetteikkel, sem a hivatali

írásbeliségben betöltött igazgatási szerepükkel nem tették magukat nélkülözhetetlenné az uralkodók és a társadalom számára. A polgárosodás és a reformáció során ezért ezek feleslegessé váltak, hiszen ispotályaikat a városi polgárság hatékonyabban tudta működtetni.

Az egyetlen magyar alapítású betegápoló keresztes lovagrend, a stefaniták sorsa egyedinek bizonyult. A Szentföld eleste után ottani házuk, ispotályaik elvesztek, ezért esztergomi központtal kizárólag a Magyar Királyság területén folytatták közhasznú tevékenységüket. Ispotályaikban ápoló-gyógyító munkájukkal, hiteles helyeiken megbízható, szakszerű eljárásukkal, harcokban bátorságukkal és az uralkodó iránti feltétlen hűségükkel vívták ki a királyok és a társadalom elismerését, vagyoni támogatását. Mivel azonban a többi rendtől eltérően nem rendelkeztek kiterjedt nemzetközi szervezettel, nem volt személyi utánpótlásuk sem emberveszteség esetére. Már a muhi csatában megingott ezért a rend, ám IV. Béla támogatásának köszönhetően ekkor még képesek voltak újjászerveződni. Megerősödve, az új királyi székhelyen, Budán is alapítottak ezt követően új házat és ispotályt. A mohácsi csata azonban a rend működésének a végét jelentette, mivel ezután az ország három rész-

re szakadása és a zavaros belpolitikai viszonyok folytán már nem állt mögöttük olyan uralkodói erő, hatalom és szándék, amelyik megmenthette volna szervezetüket a megszűnéstől.

A történelem túlélője – eddigi tapasztalataink szerint – kétségkívül a johanniták rendje, amelynek jogutódja, a „Jeruzsálemi Szent János Szuverén Máltai Lovagrend”, folyamatosan és sikeresen, megszakítás nélkül működik a mai napig mint önálló nemzetközi jogalany. Független államnak tekinti magát, saját útlevelet bocsát ki, és a világ 92 országával tart fenn diplomáciai kapcsolatot. Hivatalos küldöttségekkel képviselteti magát az UNESCO-nál, az ENSZ genfi székhelyű szervezeteinél, valamint az Európa Tanácsnál. A függetlenségre törekvés, a vagyonfelhalmozás, a pápai hatalom megkerülése azonban még a 21. században is veszélyes lehet – ennek eredménye Ferenc pápa 2022. szeptember 3-i határozata. „Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis [...]”⁷⁴⁹

Wojciech, Gerson: *Keresztesek*
(*A Német Lovagok Lengyelországban*)⁴⁶

FALUS, ORSOLYA

Kreuzritterorden als mittelalterliche „NGOs“. Lehren aus der Rechtsgeschichte

(Zusammenfassung)

In den Jahrhunderten des Mittelalters entstanden die Kreuzzüge als besondere gesellschaftliche Organisationen, die gegründet wurden, um gemeinnützige Ziele zu erreichen, die über eigene Mittel verfügten, um diese Ziele zu erreichen, genau wie moderne NGOs. Ihre gemeinnützigen Aktivitäten waren: militärische Verteidigung und öffentliche Sicherheit, Verwaltung (*locus credibilis authenticus*) und Heilung (Krankenhäuser, Leprosarien). Der König, höhere kirchliche Würdenträger, neue Mitglieder und Privatpersonen konnten mit Zuschüssen zum Betrieb dieser Organisationen beitragen. Die Spenden können in einer Summe oder jährlich gezahlt wer-

den; *inter vivos* (unter Lebenden), als Vermögensvorteil oder mit Vorsorge für den Todesfall durch ein Testament. Im Zuge der Durchführung gemeinnütziger Aktivitäten verübten die Kreuzzüge auch Missbräuche im Zuge der Verwendung der Vorteile, die ihren Organisationen gewährt wurden, ähnlich wie die heutigen gemeinnützigen Organisationen. Im Rahmen einer rechtshistorischen „Lektion“ stellt die vorliegende Studie vor allem anhand ungarischer Beispiele aus der Árpád-Haus-Zeit dar, welche Ursachen zum Verschwinden einiger Ritterorden führten, während andere Organisationen bis heute überleben konnten.

FALUS, ORSOLYA

Crusader orders as medieval „NGOs“. Lessons from legal history

(Abstract)

During the medieval centuries, the Crusader knight orders emerged as special civil organizations set up to achieve charitable goals that had their own funds, just like modern NGOs. Their charitable activities were: military defence and public security, administration (*locus credibilis authenticus*) and healing (hospitals, leprosariums). The king, senior church dignitaries, and private individuals contributed grants to keep these organizations running. Donations were paid in one lump sum or annually; *inter vivos*,

as a pecuniary advantage or with provision for death by a will. In the course of conducting their charitable activities, the Crusaders also committed abuses in the course of using the benefits bestowed upon their organizations, much like today's civil organizations. As part of a legal-historical "lesson", the present study uses Hungarian examples from the Árpád House period to show what caused the disappearance of some knight orders, while others have survived to this day.

Jegyzetek

¹ Vatikáni Sajtóiroda <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2022/09/03/decree-for-the-sovereign-military-hospitaller-order-of-saint-joh.html>.

² A Máltai Lovagrend honlapja <https://orderofmalta.mt/2023/01/25/the-extraordinary-general-chapter-of-the-order-of-malta-opened-today/>.

³ A Máltai Lovagrend honlapja www.orderofmalta.int/news/pope-francis-received-the-grand-master-of-the-sovereign-order-of-malta-in-audience/.

⁴ HARRIS, Elise – BUNDERSON, Carl: Knights of Malta Grand Master to resign at request of Pope Francis. *Catholic News Agency*, Vatican City, Jan 25, 2017. www.catholicnewsagency.com/news/35301/knights-of-malta-grand-master-to-resign-at-request-of-pope-francis.

⁵ CONDON, Ed: Is the Order of Malta still 'sovereign'? The pope has made very big changes to the Order of Malta. But what do they mean? *The Pillar*, September 5, 2022. www.pillar.catholic.com/order-of-malta-still-sovereign/.

⁶ HOWARTH, Stephen: *A templomosok titka*. Budapest, 1986. Kossuth Könyvkiadó, 326. p.

⁷ HUNYADI Zsolt – PÓSÁN László: *Krisztus katonái. A középkori lovagrendek*. Debrecen, 2011. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 37-38. p.

⁸ FALUS Orsolya: *Ispótlályos kereszties lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon*. Pécs, 2015. IDRResearch Kft.–Publikon Kiadó, 63. p.

⁹ Giovanni Bocaccio (cc. 1480). <https://knightstemplarorder.org/templar-order/templar-persecution/>.

¹⁰ FALUS 2015. 28–32. p.

¹¹ HUNYADI-PÓSÁN 2011. 15. p.

¹² Uo. 17. p.

¹³ Uo.

¹⁴ Falus Orsolya felvétele, 2019.

¹⁵ FALUS 2015. 29–30. p.

¹⁶ HUNYADI-PÓSÁN 2011. 18. p.

¹⁷ FALUS 2015. 29. p.

¹⁸ FALUS Orsolya: *Szpitalne zakony rycerskie w czasach Arpadów na Węgrzech*. Zabrze, Tarnowskie Góry, 2019. Wydawnictwo Inforteditions, 65–79. p.

¹⁹ Falus Orsolya felvétele, 2019.

²⁰ FALUS 2019. 80–97. p.

²¹ Uo. 98–116. p.

²² Uo. 117–130. p.

²³ Uo. 131–149. p.

²⁴ Uo. 159. p.

²⁵ Uo. 150–168. p.

²⁶ DEGRÉ Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán*. Szerk. BÉLI Gábor. Pécs, 2010. PTE ÁJK, 74. p.

²⁷ Uo. 153. p.

- ²⁸ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest–Pécs, 2009. Dialóg Campus Kiadó, 124. p.
- ²⁹ FALUS 2015. 29. p.
- ³⁰ PÓSÁN László: A Német Lovagrend megítélése Magyarországon II. András korában. *Történelmi Szemle*, 2016. 3. sz. 465–474. p.
- ³¹ HUNYADI–PÓSÁN 2011. 22. p.
- ³² FALUS 2015. 31. p.
- ³³ Uo. 131–132. p.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ PÓSÁN 2016. 470–471. p.
- ³⁶ FALUS 2015. 132. p.
- ³⁷ LUTHER, Márton 95 tétele. www.mek.iif.hu/porta/szint/human/val-las/luther.hun.
- ³⁸ BORSA Gedeon: A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505–1506). In DEZSÉNYI Béla (szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. Budapest, 1961–1962. OSZK, 223. p.
- ³⁹ Uo. 223. p.
- ⁴⁰ PÓSÁN 2016. 466. p.
- ⁴¹ Uo. 468–469. p.
- ⁴² Uo. 470. p.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ MAKKAI László – MÓCSY András: *Erdély története I.* Budapest, 1986. 298. p.
- ⁴⁵ PÓSÁN László: A Német Lovagrend és az erdélyi püspökök viszonya a Barcaságban. *Századok*, 2019. 1. sz. 41–74. p.
- ⁴⁶ WOJCIECH, Gerson festménye: Keresztesek. <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1377830>.
- ⁴⁷ PÓSÁN László: A Német Lovagrend Poroszországban. *História*, 1992. 7. sz. 41–74. p.
- ⁴⁸ PUSKELY Mária: *Keresztény szerzetesség I–II.* Pannonhalma, 1995. Bencés Kiadó, 312. p.
- ⁴⁹ „A történelem az idők tanúja, az igazság fénye, az emlékezés élete, az élet mestere, a régmúlt hírnöke [...]” CICERO, Marcus Tullius: *Orator ad M. Brutum*. II, 36. www.thelatinlibrary.com/cicero/orator.shtml#69.

